

УДК 1:316.4(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.15>

ЦІННІСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Вікторія Мельничук

Поліський національний університет,

кафедра суспільних наук

бульвар Старий, 7, 10008, м. Житомир, Україна

У статті здійснено дослідження особливостей ціннісних трансформацій українського суспільства в контексті євроінтеграційних процесів. Проаналізовано вплив суспільно-історичних умов на вироблення ціннісних орієнтацій українців. Констатовано, що система цінностей є об'єднуючим чинником для українського суспільства, адже аксіологічна складова відіграє важливу роль у формуванні суспільної свідомості. Зазначено, що після здобуття Україною незалежності відбувалися зміни у всіх сферах суспільного життя, зокрема здійснювалися ціннісні перетворення, які визначили її європейську орієнтацію та подальший вектор розвитку.

Розглянуто основні європейські цінності, зокрема такі як рівність, самореалізація, толерантність, відкритість, справедливість, солідарність, відповідальність, свобода, гідність, демократія. Саме вони стали підґрунтям для єдності європейців, але не просто їх констатація, а реалізація кожною людиною. Усвідомлення цього факту є важливим у контексті євроінтеграційних процесів, значущою складовою яких є впровадження і використання даних цінностей усіма українцями.

Здійснено аналіз ціннісної системи українського суспільства, на основі чого констатовано зростання ролі толерантності, солідарності, самореалізації, цінностей громадянського суспільства. Аргументовано, що, не зважаючи на різні умови формування цінностей українців і європейців, існують спільні орієнтації, які потрібно і надалі розвивати та поглиблювати. Цей процес полягає не у механічному їх дублюванні чи перенесенні, а в ментальній єдності, притаманній європейцям та українцям. Обґрунтовано готовність українського суспільства впроваджувати та відстоювати європейські норми та цінності для формування єдиного аксіологічного простору. Соціологічні дослідження свідчать про європейську самоідентифікацію українців, домінування проєвропейських тенденцій в українському суспільстві, його готовність трансформуватися в напрямі європейського цивілізаційного розвитку.

Ключові слова: українське суспільство, євроінтеграція, цінності, ціннісні трансформації, ціннісні орієнтації, європейські цінності.

Україна перебуває в умовах трансформацій усіх сфер суспільного життя, важливим чинником яких стала євроінтеграція. Варто зазначити, що існує фактор, який здійснює вплив на окреслені процеси, інтенсифікуючи чи стримуючи їх, – це система цінностей, що домінують у суспільстві. Ціннісні орієнтації українців мають свої особливості й потребують філософського осмислення в контексті суспільних трансформацій. Оскільки наша держава чітко визначила європейський шлях розвитку, то й впровадження та реалізація європейських цінностей є невід'ємною складовою будь-яких змін. Зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, дослідження проблеми формування системи цінностей українців в контексті цих процесів із врахуванням специфіки розвитку українського суспільства є важливою та актуальною.

Метою статті є філософський аналіз особливостей формування ціннісних орієнтацій українців в умовах суспільних трансформацій, впливу на цей процес євроінтеграції.

Варто зазначити, що окреслена проблематика стала предметом дослідження українських науковців. Питанням трансформацій українського суспільства у своїх дослідженнях приділяє значну увагу український вчений Є. Головаха. Динаміку зміни ціннісних орієнтацій українців розглянуто А. Ручкою. Аксиологічний вимір євроінтеграційних процесів проаналізовано у працях таких дослідників як С. Строжук, І. Гоян, О. Федик, Н. Амельченко.

На думку Є. Головахи, після здобуття незалежності Україна характеризувалася невизначеністю саме внаслідок вимушеної пострадянської трансформації, яка стала результатом несподіваних соціально-політичних змін. Кардинальні перетворення розпочалися після Революції Гідності: суспільство почало змінюватися і визначилося зі стратегічним напрямом розвитку: від амбівалентності минулого до вибору європейського шляху [1, с. 29]. Зауважимо, що трансформація ціннісних орієнтацій була складним і тривалим процесом, обумовленим особливостями розвитку українського суспільства.

Етап пострадянської «демоdernізації», який притаманний Україні в перші два десятиліття після здобуття незалежності, не просто оцінити однозначно в контексті зміни ціннісної системи. Варто зазначити, що відносна стійкість ціннісної ієрархії уможливила збереження суспільних зв'язків в умовах кардинальної зміни принципів соціальної організації. Саме це дало змогу українському суспільству, що переживало інституційну кризу, зберегти відносну стабільність, тобто руйнування нормативної структури було компенсовано стійкістю ціннісної ієрархії. Водночас, на відміну від частини пострадянських країн, Україна декларувала європейський шлях розвитку, намагаючись дотримуватися моделі наздоганяючої модернізації, у реалізації якої виникали труднощі [2, с. 88–89]. Оскільки суперечливість ціннісних настанов, чи так звана суспільна амбівалентність, є характерною ознакою «транзитних» суспільств, які втратили одну систему цінностей і не встигли засвоїти іншу [3, с. 115].

Довгострокова економічна нестабільність не сприяє формуванню людиноцентричної системи цінностей, зумовлюючи появу таких світоглядно-аксіологічних орієнтацій, що свідчать про транзитивний характер українського суспільства [4, с. 143]. Водночас Є. Головаха зауважує, що зміни, які відбуваються в різних сферах суспільного життя матимуть лише короткострокові позитивні наслідки, якщо не будуть підкріплені позаекономічними чинниками. Одним з яких є стан суспільної свідомості, що має трансформуватися в таких напрямках: домінування національно-громадянської ідентичності; створення атмосфери довіри, зокрема до держави, політичних інститутів, бізнесу; подолання масової соціальної відчуженості; зміна системи цінностей [1, с. 27–28]. Вважаємо, що важливим чинником входження України в європейський простір є формування цінностей, які не лише задекларовані, а є свідомим вибором людини, тобто реалізуються у її практичному житті. В цьому контексті необхідно виокремити та проаналізувати такі цінності.

Існують різні підходи до визначення переліку європейських цінностей, тобто таких, що об'єднують європейців. Насамперед варто звернути увагу на самореалізацію людини як особистості, гідність і свобода якої передусім. Також важливими європейськими цінностями є такі як рівність перед законом, самореалізація, толерантність, відкритість до змін, індивідуальна відповідальність, взаємодопомога. Вони набули поширення в постіндустріальному суспільстві, що відрізняються від цінностей індустріального суспільства, зокрема статусної ієрархії, етатизму, зовнішньо орієнтованої відповідальності, соціально-класового відчуження. Не зважаючи на конфлікт між традиційною і модерною ціннісною системою, загальною тенденцією є те, що за останні десятиліття саме нові європейські цінності об'єднували європейців [2, с. 87–88]. Тому для поглиблення європейської інтеграції українцям також необхідно їх впроваджувати у всі сфери життєдіяльності.

Аналіз основних європейських цінностей, які є підґрунтям європейських прав і свобод та європейських політичних інститутів, було здійснено Н. Амелъченко. Дослідниця акцентує увагу, що свобода в європейському просторі розглядається одночасно як сукупність свобод та прав індивіда. Свободи («liberties») розуміються як політичні, соціальні і культурні, що сприяють реалізації фундаментальної свободи («freedom»). Свобода передбачає відповідальність індивіда за свій вибір, тобто це означає право людини на вибір своєї ідентичності за різними критеріями: національністю, громадянством, мовою, культурою тощо [5, с. 19–22]. Таким чином, не відбувається нівелювання національної свідомості чи культури, збереження яких є важливим для українського суспільства.

Однією з головних європейських цінностей визначається гідність, що означає повагу до кожного індивіда, визнання в ньому особистості. Вона є невід'ємною від рівності людей, але це не означає тотожність людських здібностей, економічного та соціального положення, а рівність у свободі самореалізації. В основі європейських цінностей лежить оптимістична концепція людини, яка передбачає, що кожен індивід є гідним свободи та здатний на моральну поведінку у відносинах з іншими [5, с. 22–23]. Важливою цінністю європейців є толерантність, тобто прийняття людей навколо як «інших». Базовою європейською цінністю є справедливість, але це не розуміється як просто рівність результатів праці і доходів людей, а надання рівних можливостей людям для самореалізації в будь-якій сфері. Соціальна солідарність в європейському суспільстві означає свідому підтримку з боку кожного індивіда і держави тих індивідів та соціальних груп, які потребують особливого захисту [5, с. 28–30].

До європейських цінностей належить також демократія, що ґрунтується на визнанні суверенності, верховенства влади народу, який через своїх представників відстоює інтереси і цінності різних соціальних груп. Для всіх демократичних суспільств характерна цінність активного громадянства і громадянського суспільства. В європейському просторі громадянство розуміється не тільки як приналежність до певної держави, а передусім як активне громадянство, що передбачає участь індивіда в громадському і політичному житті [5, с. 24–28]. Якщо проаналізувати українські реалії, то можна стверджувати, що існує позитивна динаміка щодо реалізації вищезазначених цінностей, зокрема потрібно звернути увагу на зростання рівня громадянської активності.

Варто зазначити, що ціннісні пріоритети населення України почали вивчати систематично в Інституті соціології НАН України з 1991 р.. Впродовж 1991–2020 рр. Інститут соціології здійснив 13 загальнонаціональних опитувань. На основі аналізу даних досліджень можна констатувати, що за період 1991–2020 рр. статистично зросла суб'єктивна важливість цінностей, пов'язаних із державною незалежністю України, її демократичним розвитком, свободою слова, демократичним контролем рішень владних структур, підприємницькою ініціативою, інтелектуальним розвитком, культурною компетентністю, цікавою роботою, соціальною рівністю, національно-культурним відродженням, участю у політичному та релігійному житті [6, с. 69–70]. На нашу думку, ці зміни є позитивними, оскільки така тенденція сприяє інтеграції українського суспільства в європейський аксіологічний простір, адже окреслені цінності здебільшого є значущими і для європейців.

Результати досліджень особливостей динаміки ціннісних пріоритетів населення України за період 1991–2020 рр. дають змогу зробити певні узагальнення. А. Ручка здійснив згрупування ціннісних позицій за критерієм функціональної однорідності, серед яких виокремив чотири ціннісні синдроми: «безпека» (вітальні цінності), «соціальний комфорт» (соціальні цінності), «самореалізація» (самореалізаційні цінності), «демократія» (демократичні політико-громадянські цінності) [6, с. 74–76]. Система ціннісних

пріоритетів українців характеризується домінуванням синдрому вітальних цінностей, пов'язаних зі здоров'ям, сім'єю, дітьми й добробутом. Синдром «соціальний комфорт» протягом всього періоду змінював свій рейтинг, що ймовірно залежало від наявності або відсутності достатньої можливості його реалізації. Підвищення важливості просоціальних цінностей можна пов'язати із посиленням комунікації, толерантності, солідарності, соціальних зв'язків, пошуку сенсу життя в актуальних суспільних умовах. Це відповідно має позитивний потенціал для зміцнення єдності українського суспільства, особливо під час надзвичайних суспільних обставин. Зростання рейтингу цінностей самореалізації демонструє поширення в українському соціумі феномена індивідуалізації, пов'язаного із підвищенням значущості саморозвитку людини.

Посилення ролі демократичних політико-громадянських цінностей свідчить про створення єдиного демократичного ціннісно-смислового фундаменту суспільного життя країни, на якому в подальшому розвиватимуться консолідований демократизм, креативний індивідуалізм, соціальна солідарність, інтелектуальний потенціал, культурна компетентність, а також ревіталізація важливих національних, традиційних цінностей [6, с. 76–77]. Домінування окреслених цінностей відображає процеси, що відбуваються в українському суспільстві, його готовність до змін у напрямі євроінтеграції, зокрема шляхом вироблення спільних ціннісних орієнтирів, для впровадження яких, зважаючи на вищезазначене, є значний потенціал.

Процес переходу від визнання певних цінностей до їх реалізації у повсякденному житті є складним і довгостроковим, який на Заході тривав впродовж століть. Досвід східноєвропейських держав показує, що він може бути коротшим, проте досить суперечливим. Україна розпочала шлях, подолання якого також залежить від здатності владних еліт послідовно застосовувати проголошені «європейські» норми у власній діяльності, показати на особистому прикладі їхню дієвість і тим самим змінити існуючу модель відтворення негативного соціального капіталу на творення позитивного [3, с. 119–120]. Необхідно зауважити, що українці зберегли «європейський» демократичний, волелюбний інстинкт і, отже, неприйняття будь-якої абсолютної влади, проте, на думку М. Рябчука, не повністю набули не менш важливого для Європи інстинкту – правового, тобто усвідомлення, що демократія – це не лише влада більшості, а й права меншості; що свобода – це не лише вільний вибір, а й відповідальність. Для повноцінного втілення європейських цінностей необхідним є впровадження чіткої, осмисленої, інституційно врегульованої процедури, а єдиним способом для цього є модернізація інституцій. У Європі на це знадобилося дуже багато зусиль та часу, і в Україні цей процес теж ймовірно не буде швидким [3, с. 120–121]. Важливо зазначити, що європейські цінності не впроваджуються як окремі життєві орієнтації, а реалізуються як цілісна система, в якій кожна базова цінність визначає і конкретизує іншу.

Імплементация європейських цінностей потребує прийняття правових норм і створення інститутів, які ці норми впроваджують і контролюють [5, с. 31]. Науковці асоціюють європейськість як систему ціннісно обумовленої суспільної поведінки з ініціативністю, новаторством, раціональним мисленням, законслухняністю, здатністю домовлятися. Україна в даному аспекті має певні проблеми, проте напрям її розвитку визначається постійним впливом європейських ідей та практик, перебуванням у європейському політичному і культурному середовищі [3, с. 120–121]. Для входження України в європейський аксіологічний простір необхідними є реформи, завдяки яким знизиться екзистенційний тиск на населення [4, с. 143–144]. Оскільки Україна обрала європейський шлях розвитку, а отже і європейські цінності, то необхідно їх впроваджувати у всі сфери життєдіяльності

українського суспільства. Вважаємо, що це тривалий процес, який вимагає зусиль для того, щоб стати повноцінною частиною європейського цивілізаційного простору, проте перспективи для цього існують.

Відтак Є. Головахою було запропоновано можливі медіатори між пострадянськими та європейськими цінностями, зокрема: між зрівняльністю і рівністю перед законом медіатором є еквівалентність соціального обміну; між кар'єризмом і самореалізацією – професіоналізм; ізоляціонізмом і толерантністю – неприйняття агресії; консерватизмом і відкритістю до змін – послідовність у стратегічному виборі; безвідповідальністю і індивідуальною відповідальністю – самостійність; патерналізмом і взаємодопомогою – соціальна підтримка слабких [2, с. 96]. Дані медіатори можуть слугувати певними орієнтирами ціннісних трансформацій, сприяючи їх поступовості та осмисленості.

У дослідженні проведеному Соціологічною групою «Рейтинг» у 2022 р. проаналізовано цінності українців, які були об'єднані в біполярні осі: відкритість до змін (самостійність, стимуляція) є протилежною консерватизму (безпека, конформність, традиційність); самоствердження (багатство, досягнення) протилежне самовизначенню – це «вихід за межі власного Я» (універсалізм, доброта). На основі даних, отриманих в результаті дослідження, можна констатувати, що ціннісна шкала українців в умовах війни зазнала незначних змін. Загалом спостерігається динаміка щодо цінностей самовизначення та відкритості до змін. Традиційно домінують універсалізм та доброта. На високому рівні залишилися конформність і на протигагу їй самостійність. Також значимими є цінності безпеки і традиційності. Найменше із запропонованих, як і минулого (2021 р.) року, українці цінують багатство. За рік дещо зросли значення цінності традиційності, гедонізму, стимуляції та особливо самостійності [7]. Таким чином, переважна більшість українців готові до змін, відстоювання нових цінностей, які сприяють європейському цивілізаційному розвитку України.

Євроінтеграція, забезпечуючи поширення базових європейських цінностей в українському суспільстві, може мати позитивний вплив його ціннісних орієнтацій, зокрема зростання толерантності та відкритості до «іншого». Необхідно зазначити, що це не загрожує національній ідентичності українців, оскільки Європа залишається культурно різноманітною, де українська культура може зайняти своє місце в загальноєвропейському культурному просторі. Існування якого забезпечується не стільки універсалізацією культурних надбань, скільки формуванням єдиного аксіологічного простору, який уможливорює існування Європи як духовної спільності, що є не стільки технологічною процедурою, скільки результатом ментальної спорідненості, на ґрунті якої існує європейська ідентичність. Її основу складають європейські цінності: свобода, повага до гідності, соціальна справедливість, соціальна рівність, прозорість, гуманізм, толерантність, тобто якості, які вирізняють європейців, забезпечуючи існування європейської цивілізації [4, с. 141]. Війна, розпочата росією проти України, має різні наслідки, одним з яких стало прискорення євроінтеграційних процесів в Україні, а також проєвропейське об'єднання нації. Домінуючою в українському суспільстві стала ідея про безальтернативність та незворотності руху до ЄС.

Ці тенденції можна проілюструвати результатами соціологічних досліджень Центру Разумкова. По-перше, стабільною є висхідна динаміка громадської підтримки вступу України до ЄС. Якщо в березні 2021 р. 59% громадян вважали, що Україні потрібно вступати до ЄС, то в жовтні 2022 р. такої думки дотримуються уже 79%. Це інтегральний показник, який ілюструє масштаб проєвропейських настроїв в українському суспільстві. По-друге, у 2022 р. у громадській свідомості почали виразно домінувати процеси проєвропейської самоідентифікації. Якщо в попередні роки серед громадян переважали сумніви щодо своєї європейської ідентичності, то в жовтні 2022 р. вже 63% відзначили, що відчувають себе

європейцями, відчувають свою належність до культури і традицій європейського співтовариства [8]. Тому реалізація європейських цінностей в українському суспільстві є умовою позитивної динаміки в євроінтеграційних процесах.

Отже, формування системи цінностей, яка сприятиме зближенню України з європейськими державами, тобто виконуватиме інтеграційну роль, є важливим завданням для українського суспільства. Забезпечення суспільного прогресу в сучасному світі неможливе без ціннісних трансформацій, тому вироблення спільних цінностей з Європою та їх реалізація є надзвичайно актуальною і доцільною, адже ціннісні орієнтації українців мають європейську спрямованість. Зростання ролі демократичного громадянського суспільства, свободи, ініціативності, рівності, гідності та самореалізації особистості для українців дає підстави стверджувати про значний потенціал для створення спільного аксіологічного простору України з Європейським Союзом.

Список використаної літератури

1. Головаха Є. Українське суспільство: шляхи трансформації. *Український соціологічний журнал*. 2016. № 1–2. С. 26–30.
2. Головаха Є. І. Ціннісні засади і бар'єри модернізації в Україні. *Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України*: колективна монографія. К.: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2014. С. 83–96.
3. Рябчук М. «Європейці» мимоволі? Про ціннісний вимір української національної ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 3–4. С. 93–123.
4. Сторожук С. В., Гоян І. М., Федик О. В. Аксіологічні засади євроінтеграції. *Науковий журнал «Політикус»*. 2018. Випуск 2. С. 139–146.
5. Амельченко Н. А. Цінності об'єднаної Європи. Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. 42 с.
6. Ручка А. Динаміка ціннісних пріоритетів населення України за останні три десятиліття (1991–2020 рр.). *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Збірник наукових праць. Випуск 7 (21). Київ: Інституту соціології НАН України, 2020. С. 69–77.
7. Ідентичність. Патріотизм. Цінності. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування. Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_independence_082022_xvii_press.pdf (дата звернення 21.02.2023)
8. Пашков М. Євроінтеграція в умовах війни: виклики і перспективи. Аналітична доповідь. Грудень 2022 р. Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVARTAL-7.pdf> (дата звернення 21.02.2023)

VALUE TRANSFORMATIONS OF UKRAINIAN SOCIETY IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Viktoriia Melnychuk

Polissia National University,

Department of Social Sciences

Bulvar Staryi, 7, 10008, Zhytomyr, Ukraine

The peculiarities of value transformations of Ukrainian society in the context of European integration processes are examined in the article. The influence of socio-historical conditions on the development of Ukrainians value orientations is analyzed in the suggested paper. It is established that the values system is a unifying factor for Ukrainian society, because the axiological component plays an important role in

the formation of social consciousness. It is noted that after Ukraine gained independence, some changes took place in all spheres of social life, in particular, value transformations were carried out and determined its European orientation and further development vector.

The main European values, such as equality, self-realization, tolerance, openness, justice, solidarity, responsibility, freedom, dignity, democracy are considered. These values became the basis for the unity of Europeans, and not just their statement, but their implementation by every person. Awareness of this fact is important in the context of European integration processes, a significant component of which is the implementation and use of these values by all Ukrainians.

An analysis of the value system of Ukrainian society proves that the role of tolerance, solidarity, self-realization, and the values of civil society are growing. It is argued that, despite the different conditions of Ukrainians and Europeans values formation, there are common orientations that need to be further developed. This process does not mean just their mechanical duplication or transfer, but mental unity of Europeans and Ukrainians inherent. The willingness of Ukrainian society to implement and defend European norms and values for the formation of a single axiological space is substantiated. Sociological studies testify to the European self-identification of Ukrainians, the dominance of pro-European tendencies in Ukrainian society, its readiness to transform in the direction of European civilizational development.

Key words: Ukrainian society, European integration, values, transformation of values, value orientations, European values.